

Nekaj značilnosti Rebulove slovenščine

*Martina Ožbot*¹

Izvleček

Prispevek obravnava nekaj značilnosti jezikovne rabe Alojza Rebule (s posebnim ozirom na njegove romane *Divji golob*, *Pastir prihodnosti* in *Cesta s cipreso in zvezdo*), ki po vsej verjetnosti izhajajo iz naravne pogojenosti pisateljevega jezika z njegovim domačim dvojezičnim okoljem na Tržaškem, kjer skozi stoletja tesno sobivata slovenščina in italijanščina, kar ima pomembne konsekvence za Rebulovo osebno slovnico in slovar, kot je pogosto pri piscih, ki izhajajo iz dvo- ali večjezičnih okolij.

Ključne besede: Alojz Rebula, tržaška književnost, slovensko-italijanski jezikovni stik, dvojezični pisatelji, jezikovna hibridnost

Abstract

The paper discusses some features of Alojz Rebula's use of language, focusing on his novels *Divji golob* ("Wild Dove"), *Pastir prihodnosti* ("The Shepherd of the Future") and *Cesta s cipreso in zvezdo* ("The Road with a Cypress and a Star"). These features seem to reflect his embeddedness in the bilingual environment of the Trieste area, where for centuries Slovene has coexisted alongside Italian. Such bilingualism has significantly shaped Rebula's personal grammar and vocabulary, as is frequently the case with authors from bi- or multilingual settings.

Key words: Alojz Rebula, Triestine literature, Slovene-Italian language contact, bilingual writers, linguistic hybridity

¹ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana.

1. Rebulova primarna dvojezičnost kot eksistencialna danost

Alojz Rebula je nesporno pisatelj, čigar besedila sodijo v slovenski literarni kanon, znotraj katerega pa je v jezikovnem pogledu precej atipičen besedni umetnik. Glede na njegovo biografsko ozadje to ni presenetljivo, saj je odraščal v okolju, ki je bilo slovensko zgolj v omejenem obsegu. Na Tržaškem je po prvi svetovni vojni v javnem življenju izrazito prevladovala italijanščina, ki jo je nato še dodatno utrjeval fašistični režim s svojim sovražnim odnosom do slovenščine kot jezika pomembnega dela tamkajšnjega prebivalstva. Slovenščina je bila tako večinoma odrinjena v območje zasebnosti. V takšnih okoliščinah je Rebulovo šolanje potekalo v italijanščini, knjižna slovenščina pa je bila zanj nekakšen »tuj« jezik, ki ga je osvojil šele v času študija klasične filologije na ljubljanski univerzi. Tovrstna večjezičnost je značilna za mnoge avtorje, ki so odraščali v jezikovno heterogenih okoljih, še posebej za tiste, ki so pripadali (oz. ki pripadajo) manjšinskim skupnostim, včasih pa tudi za tiste, ki izhajajo iz kolonialnih okolij kot pripadniki koloniziranih skupnosti; tudi jeziki slednjih so v sociolingvističnem pogledu zelo pogosto podrejeni jezikom družbeno dominantnih skupin, v tem primeru kolonizatorjev.² V Rebulovem okolju je bila v javnosti dominantni jezik italijanščina, kar je imelo pomembne posledice za njegovo jezikovno formacijo.

Pripadniki narodnih manjšin, ki so se jezikovno oblikovali v okoljih, kjer njihov jezik ni bil dominanten, običajno z značilnostmi svoje osebne jezikovne različice, ki so posledica jezikovnega stika, avtomatično nezavedno dajejo »na vpogled« lastno jezikovno biografijo – podobno kot navsezadnje v večji ali manjši meri velja za vse govorce, saj se v jezikovni rabi vseh nas odražajo okolja, ki so nas formirala, vključno z razmerji med jeziki, ki so v teh okoljih obstajala. Prisotnost znamenj jezikovnega stika je pri tistih, ki so se kot pripadniki manjšinske skupnosti oblikovali v okoljih asimetrične dvo- ali večjezičnosti, pogosto zelo očitna. Pri tem ne gre zgolj za izraze, ki označujejo elemente materialne ali nematerialne kulture iz teh okolij in ki torej nimajo poimenovalne vloge, spričo katere bi lahko prispevali h katakterizaciji pripovednega okolja, temveč za spontano uporabljene zveze in konstrukcije, ki so v jezikovnih različicah zamejskih pisateljev naravne. Tovrstno dvojno, nenamerno in namerno vnašanje »mešanih« oz. hibridnih elementov Mihail M. Bahtin konceptualizira z dihotomijo med organsko in intencionalno hibridnostjo.³

² Med najnovejšimi deli, ki se ukvarjajo z vprašanji zatiranosti (in potencialno izgube) jezika v različnih neevropskih in evropskih okoljih skozi zgodovino in danes po problemskosti in pronicljivosti obravnave izstopa pravkar objavljena knjiga kenijskega pisatelja Ngũgĩja wa Thiong'a (Ngũgĩ, *Decolonizing Language*). Gl. tudi Zakrajšek, »Postkolonialni dialogi«, Jurić Pahor, »Transkulturacija in kulturna hibridnost«, in Leperlier, »Plurilingual literary spaces«.

Za zgodovinski okvir specifične slovenske situacije na Tržaškem gl. Klabjan, »Erecting Fascism« in Bufon, *Tržaški Slovenci*, 323–358.

³ Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, 358–360.

To velja za govorce, ki so jezikovno različno izobraženi in spretni, in celo za mojstre peresa, kakršen je bil Alojz Rebula in seveda kakršni so bili in so tudi številni drugi avtorji, ki izhajajo iz dvo- ali večjezičnih okolij in katerih materni oz. prvi jezik je manjšinski. Rebula je sicer študiral v Ljubljani in razvil trdne vezi z osrednjeslovenskim kulturnim in intelektualnim prostorom,⁴ ki jih je ohranjal in krepil skozi vse življenje, toda avtorjeva jezikovna zasidranost v slovenskem zahodnem zamejstvu je v njegovih besedilih očitna in skorajda vseprisotna. Rebulova vraščenost v zamejski prostor in močna navzočnost italijanskega jezika v njegovi jezikovni biografiji se odražata v številnih jezikovnih posebnostih njegovih besedil. S stališča normativne slovnice bi mnoge izmed njih lahko označili za odklonske in zato za neknjižne oz. nestandardne, in vendar je Alojz Rebula avtor, ki brez dvoma sodi med osrednje slovenske književne ustvarjalce 20. in začetka 21. stoletja.

V tem prispevku bom skušala pokazati nekaj značilnosti Rebulove jezikovne rabe, ki po vsej verjetnosti izhajajo iz tesnega sobivanja obeh jezikov – slovenščine in italijanščine – v njegovi »osebni slovnici in slovarju«, kot je običajno za pisce, ki izhajajo iz dvo- ali večjezičnih okolij. Nakazala bom morebitne vzporednice z nekaterimi tovrstnimi avtorji in se dotaknila vprašanja o razmerju med literarnim kanonom in jezikovno neortodoksnostjo.

Poleg tega pa je Alojz Rebula kot pisatelj in kot intelektualec zanimiv tudi zato, ker v svojih delih na več mestih eksplicitno razmišlja tudi o vprašanih jezika in človekove z jezikom pogojene identitete ter v ospredje postavlja zgodovinski položaj slovenščine, še posebej v odnosu do italijanščine.⁵ Rebulova razmišljanja nam večkrat posredujejo njegovi literarni junaki kot npr. Sergio Andreici oz. Sergij Andrejčič v *Cesti s cipreso in zvezdo*, ki sicer ni Rebulov *alter ego*, a njegove besede zagotovo kažejo na stališče, ki bi v posameznih aspektih lahko bilo tudi Rebulovo: »Slovenščina – čutiš jo bolj hrapavo kot italijanščino, manj zglajeno, okornejšo, a obenem kaj vem kako iskrenejšo, verodostojnejšo, poštenejšo. Alergična je do vljudnostne polizanosti, diplomatske hinavščine in patetične napihnjenosti. Je jezik resnice. Predvsem ne prenese retorike, te kuge, s katero se je fašistična italijanščina najbolj oddaljila od skalnate rezkosti svojega pramožatega očeta Danteja.«⁶ Na podoben način se pisateljeva misel lahko začuti tudi v besedah, ki jih v istem romanu izreče znani kraški duhovnik in narodni

⁴ Nadvse zanimiv, avtentičen vpogled v Rebulova ljubljanska leta in v vlogo, ki jo je imel študij na tej univerzi, za njegovo osebnostno, pa tudi posebej jezikovno formacijo nudijo Rebulovi *Dnevniški zapisi*.

⁵ O odnosu do jezika pri slovenskih pisateljih iz zahodnega zamejstva, vključno z Rebulo, prim. Cergol, »Odnos do (slovenskega) jezika«.

⁶ CCZ, 103. Oznake za poglobljena Rebulova besedila, iz katerih v tem prispevku navajam zgled, so naslednje: CCZ = *Cesta s cipreso in zvezdo*, DG = *Divji golob*, PP = *Pastir prihodnosti*.

buditelj Virgilij Šček: »Narodna zavest je prava takrat, ko boš znal deset jezikov, a jezik srca in duše, se pravi prvi med jeziki, najbolj pesniški, najbolj diplomatski, najbolj vojaški, najbolj duhovni ti bo slovenščina.«⁷

2. Nekaj zgledov Rebulove hibridne jezikovne rabe

Jezikovni vidiki Rebulovih besedil zaenkrat še niso bili sistematično obravnavani. Znano je, da gre za avtorja z nezamenljivim jezikovnim izrazom, za izjemnega stilista ter za samosvoj, avtentičen in nadvse izviren glas v moderni slovenski književnosti. Kar se zdi pri opazovanju Rebulovega jezika vredno posebne pozornosti, je tudi to, da nosijo njegova besedila močan jezikovni pečat okolja, iz katerega pisatelj izvira, se pravi slovenskega tržaškega ambienta. S tržaškim in nasploh z zamejskim svetom povezani jezikovni elementi ne zajemajo samo lastnih imen (predvsem osebnih in zemljepisnih) in leksike, kar že glede na vsebino mnogih Rebulovih del, ki se neposredno navezujejo na tržaški prostor danes ali v preteklosti, nikakor ne preseneča, temveč gre pri tovrstnih prvinah tudi za s stališča standardne slovenščine posebno, neortodoksno jezikovno rabo, ki se kaže npr. na ravni besednozveznih vzorcev in stavčnih struktur, besednega reda, rabe glagolskih oblik v poročanem govoru in sosledice časov, postavljanja ločil ipd.

Ravno tovrstne jezikovne značilnosti so posebno vznemirljive – in sicer že zgolj v kontekstu sodobne slovenske književnosti kot takšne, hkrati pa tudi (in morda predvsem) kot spodbuda za premislek o tem, kje so pravzaprav meje standardne slovenščine, tako tiste, iz katere so zgrajena književna besedila, kot tiste, ki se uporablja v neliterarni komunikaciji. V mislih imam mesta iz Rebulovih besedil, ki že na prvi pogled razkrivajo njihovo posebno jezikovno naravo. Ogromno jih je in se pojavljajo v različnih besedilih, od najzgodnejših do najnovejših.⁸ Naj jih navedem samo drobec: npr. v *Senčnem plesu* iz leta 1960 (str. 283) zapiše besedno zvezo »izvirna tesnoba človeškega pogoja«, v mnogo poznejših *Previsnih letih* (1996, str. 204) beremo »Ponoči **sanja** [torej edninsko!], vredna več kot marsikatera dnevna resničnost«, v še poznejšem *Nokturnu za Primorsko* (2004) se npr. pojavi frazem »držati kuhalnico« (»Očital mu je, da **drži kuhalnico** na škofiji!«, str. 38) ter s stališča kodificirane (tj. knjižne ali standardne) slovenske rabe neobičajna konstrukcija z glagolom »mrgoleti«, in sicer »Vipavska dolina **je mrgolela vojaštva**« (str. 91).

⁷ CCZ, 87.

⁸ V tem prispevku na nekaterih mestih neposredno črпам iz svojih prejšnjih objav o Rebulovem jeziku (Ožbot, »Vipavska dolina je mrgolela vojaštva«, in Ožbot, »Alojz Rebula in tržaška književnost«). Z vprašanjem italijanskega vpliva na Rebulova besedila se je že sredi 80. let prejšnjega stoletja ukvarjal Mitja Skubic (Skubic, »Interferenze linguistiche sintattico-semantiche slavo-romanze«).

Zelo verjetno (ali celo gotovo) je, da so tovrstne rabe odraz hibridnosti avtorjevega primarnega okolja, ki se zrcali tudi v njegovi jezikovni rabi. V standardni slovenščini bi namreč verjetno uporabili človeška usoda namesto »človeški pogoj« – ki najbrž izhaja iz italijanskega *la condizione umana* – in zelo verjetno bi rekli *sanje* (množinsko) namesto »sanja« (kar spet odraža italijansko rabo besede *sogno* v ednini), čeprav se redka edninska oblika v slovenščini tudi pojavlja, denimo v (pesemskih in proznih) besedilih predstavnikov moderne: Ketteja, Murna, Cankarja,⁹ mestoma pa tudi pri drugih avtorjih. V Rebulovih besedilih se samostalnik *sanja* v ednini pojavlja zelo pogosto, npr. tudi v naslednjih dveh zgledih:

- Vsekakor je knjiga čedalje bolj postajala Tončkova ljubezen in kako se mati Marija, ta pobožna ženska, ne bi pustila na tihem privabiti v klasično **sanjo** nekdanjih slovenskih kmečkih mater: da bi imela sina duhovnika ... (PP, 16)
- Tako me je med pomenkom na primer z ihto zavrnil, ko sem mu omenil svojo **sanjo**, da bi mogel kdaj brati mašo v slovenščini. (DG, 213)

Na italijansko konstrukcijo spominja tudi raba glagola *sanjati* po modelu »sognare« kot prehodnega glagola, ki se torej veže s premim predmetom, medtem ko se *sanjati* običajno veže s predložnim predmetom (»sanjati o«). Tako se junak romana *Cesta s cipreso in zvezdo* sprašuje: »Kaj, če tudi moja tolikanj sanjana Slovenija ni bila nič drugega kot pekelček med pekli?«¹⁰ ali kot je zapisano v Rebulovi biografiji Antona Martina Slomška *Pastir prihodnosti*: »Toda davna misel je le bila uresničena. Vrt, ki ga **je sanjal** za slovenskega kristjana, je le bil zasajen.«¹¹ Opravljanje pomembne vloge bi v standardni slovenščini izrazili s kakšnim drugim frazemom, ne z »držati kuhalnico (v roki)«, ki odslikava italijanski izraz *tenere il mestolo in mano* in ki ga verjetno večina Slovencev ne pozna. Vsebina povedi »Vipavska dolina je mrgolela vojaštva«, ki je zgradbeno podobna italijanski *la valle brulicava/pullulava di soldati*, pa bi bila verjetno izražena z malce drugačno konstrukcijo, in sicer: »V Vipavski dolini je mrgolelo vojaštva«, torej osebek ne bi bila »dolina«, temveč bi bil ta neizražen, se pravi, da bi bil glagol brezosebni. Tovrstne prvine najdemo, kot rečeno, v besedilih iz vseh obdobj pisateljevega ustvarjanja, ni pa jasno, do kakšne mere natisnjena Rebulova dela odražajo prisotnost hibridnih elementov v skladu z avtorjevo dejansko rabo in koliko je podoba njegovih objavljenih besedil tudi rezultat uredniških in/ali lektorskih posegov,

⁹ Npr.: »Čuj! Tihih, bližajočih se korakov / kot lahka sanja ona gre mimó.« (D. Kette: »Štefanija« I), »Če mislim o tebi, / ni misel svetla / če sanjam o tebi, / je sanja zla.« (J. Murn: »Slutnja«), »Zbogom, ti lepa, daljna, nedosegljiva! Zbogom, ti sanja nevtetešana! Ti moje zgodnje hrepenenje, zbogom!« (I. Cankar: »Mira«).

¹⁰ CCZ, 200.

¹¹ PP, 164.

ki so tovrstne hibridne rabe najbrž redčili. Težava je v tem, da deleža eksternih intervencij ne poznamo, najbrž pa je ta v posameznih besedilih različen. Verjetno so bili določeni lektorski posegi opravljeni tudi v Rebulovih besedilih, ki se jim nekoliko pozorneje posvečam v nadaljevanju in so bila objavljena v razdalji skoraj treh desetletij: *Divji golob* (1972), *Pastir prihodnosti* (1992) in *Cesta s cipreso in zvezdo* (1998), ki pa kljub zunanjim modifikacijam ohranjajo prepoznaven pečat jezikovne hibridnosti, kakršen je značilen za Rebulova besedila in ki izvira iz slovensko-italijanskega stika v tržaškem zamejstvu.

Oglejmo so nekaj zgledov iz teh besedil.

V Rebulovih besedilih naletimo na različne izraze, ki so posneti po italijanskih besedotvornih vzorcih. Takšni izrazi so v slovenščini sicer razumljivi, a jih v besedilih piscev, ki ne izhajajo iz dvojezičnega slovensko-italijanskega okolja, ne najdemo. Domnevamo lahko, da jih je pisatelj skonstruiral (morda povsem spontano in nevedé) na osnovi znanih italijanskih besed, ki so tvorjene iz predloga, ki mu sledi pomenska osnova:

- (1) Kje se je kot študent **udomil**? (PP, 18)
- (2) In še naprej, izorana v resje in jagodičje, se je gorska steza zarivala v katedralsko tišino smrekovja. Vanj je vsakih nekaj korakov **izžuboreval** zmeraj nov studenec. Hrib je pokal od vode ... (CCZ, 96–97)
- (3) Ta lov ni bil manj navdušujoč od netopirskega, ko si s kamnom v roki preganjal rumeni homotek, ki se je blazen od panike v dolgih plovnih skokih obešal z veje na vejo [...]. Se za hip potajeval za deblom, potem pa spet **znoreval** med veje ...« (CCZ, 18)

Domnevamo lahko, da se navedene besede v zgradbi in pomenu neposredno navezujejo na italijanske glagole »accasarsi« ,ustaliti se (nekje)¹² (»casa«, »dom«, npr. »Lasciò Venezia e si accasò a Roma«), »sgorgare« (»privreti na dan«, »brizgniti«, npr. »Ogni due passi vi sgorgava una vena d'acqua«) in »impazzire« (»znoreti«, ki bi ga bilo v dani sobesedilni situaciji mogoče uporabiti v imperfektu (»impazziva«, npr. »[...] dopo di ch  nuovamente impazziva tra gli alberi«), kar je najbrž vplivalo na pisateljevo izbiro zelo neobičajne sekundarno nedovršne oblike »znorevati« (»noretì« → »znoretì« → »znorevati«).

Verjetno je italijanščina vplivala tudi na Rebulovo rabo glagola *sinjiti se* v pomenu »postajati sinje barve«, po modelu italijanskega *azzurrarsi* (npr. »Il cielo cominciò ad azzurrarsi.«):

¹² Italijanski glagol »accasarsi« je sicer pogostejše rabljen v pomenu »poročiti se« kot v pomenu »ustaliti se«, a za razumevanje motivacije pri Rebulovi rabi besede »udomiti se« sta bistvena besedotvorni vzorec in semantika njegovih sestavin.

- (4) Nad Krasom **se je** polna skrivnosti **sinjila** stena Trnovskega gozda – kaj je bilo onkraj nje? (CCZ, 104)

V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* je glagol »sinjiti« sicer evidentiran kot tudi njegova povratna oblika »sinjiti se« (z zgledom »nebo se sinji«), toda v konkretnih slovenskih besedilih zgledov ni bilo mogoče najti.

Naslednji zgled vsebuje povratni glagol »užaliti se« za standardno slovensko »postati užaljen«, in sicer po analogiji z italijanskim *offendersi*. Raba je pogosta tudi v besedilih drugih zamejskih avtorjev in pri slovenskih zamejskih govornicah nasploh:

- (5) »In ti, Andreici, se greš tako užalit za ‚dober dan‘? Dajmo, fantje, ne lomimo ga zaradi neumnosti!« (CCZ, 26)

Italijanski vzorec je verjetno podlaga tudi za rodilniške in predložne konstrukcije, kot sta naslednji. V obeh primerih bi v italijanščini pričakovali predlog »di«:

- (6) Jakob Prašnikar, [...] še eden od tistih nešteti slovenskih duhovnikov, **nabitih** evangelija in zemeljskosti [...]. (PP, 14)
 (7) Življenje **se je praznilo od človeškega** in se obenem polnilo z nečim obstojnejšim. (PP, 27)

Pri zgledu (6) lahko predpostavljamo »colmi di vangelo« (npr. »[...] quegli innumerevoli sacerdoti sloveni pieni di vangelo [...]«), pri zgledu (7) pa »svuotarsi dell'umano« (npr. »La vita si svuotava dell'umano [...]«)

Tudi prislov »nazaj«, ki je zaradi vpliva angleškega *ago* sicer vse bolj razširjen pri slovenskih govornicah nasploh, je pri Rebuli najbrž rabljen na osnovi italijanskega vzorca s »fa« (npr. »Fino a qualche anno fa mi sentivo del tutto italiano.«):

- (8) Do nekaj let nazaj sem se sploh čutil Italijana ... (CCZ, 139)

Prav tako so naslednje samostalniške zveze zelo verjetno nastale po analogiji z italijanskimi sintagmami, kot so »incontro formativo« (»oblikovalsko srečanje« namesto recimo »formativno srečanje«) v (9), »stile esitante« (»zavlačevalni slog« namesto npr. »nagnjenost k zavlačevanju«) v (10), »ore raggianti« (»žarne ure« namesto npr. »srečne ure«) v (11), »indice appuntito« (»ošiljen kazalec« namesto »iztegnjen kazalec«) v (12), »compattezza psicologica« (»psihološka kompaktnost« namesto »psihična trdnost«) v (13) – in pridevniško »psicologicamente compatto«, »psihološko kompakten« namesto »psihično trden«) v (13') –, »con le labbra appuntite« (»z nabrušenimi ustnicami« namesto »z ostro stisnjenimi

ustnicami») v (14), »domenica delle palme« (»nedelja palm« namesto »cvetna nedelja«) v (15) in »il corteo delle stagioni« (»sprevod letnih časov« namesto »menjavanje letnih časov«) v (16):

- (9) Dejansko gre za zadnje veliko **oblikovalno srečanje** v njegovem življenju. (PP, 29)
- (10) Prošnja je bila zavrnjena. Določeni **zavlačevalni slog** onkraj Karavank se je torej začel že pred stopetdesetimi leti. (PP, 32)
- (11) Vsaj enkrat na leto jih je obiskal v Celovcu, da je preživel z njimi nekaj **žarnih ur** in tistim, ki so bili za to pripravljeni, podelil nižje redove.« (PP, 138)
- (12) »Človeško dostojanstvo ji je manjkalo«! je šla v svojem zagnanem napadu naprej Erna, moleč svoj **ošiljeni kazalec** v omizje. (CCZ, 61)
- (13) »[...] Šlo mi je za **psihološko kompaktnost** v značajih mojih otrok. Da ne bi šli v življenje z neko načetostjo, s katero sem šel, če hočem biti iskren, tudi sam.« [...]
- (13') »[...] Nič čudnega: kako naj bo asimiliranec **psihološko kompakten**?« (CCZ, 53–54).
- (14) »Kakšna šala je to?« je rekel **z nabrušenimi ustnicami**. (CCZ, 59)
- (15) S tem se je za novega lavantinskega škofa končala **nedelja palm** in se je začel veliki teden naporov in trpljenja. (PP, 133)
- (16) Ostajal je čas domače pokrajine, zelena pastirska zarja okrog cerkvice sv. Ožbalta, **sprevod letnih časov** med gozdom za hišo in polji pred njo, glas mlinskih loput ob potoku [...] (PP, 21)

Tudi stavčni idiomatski izrazi lahko odražajo italijanski vzorec, tako kot v naslednjem zgledu, kjer gre za izraz »essere finiti« v pomenu »biti poraženi«, »izgubiti«, »doživeti konec»:

- (17) »[...] Za to gre, da cepimo to divjo primorsko oljko v pravo oljko. Da prepojimo ta preplašeni element z narodno zavestjo, ki bo ponosna in gosposka. Sicer **smo končani**.« [...]
- »**Ne smemo biti končani!**« sem rekel. (CCZ, 87–88)

Nadalje je nekaj pojavitev trpnika prav tako mogoče pripisati vplivu italijanskega vzorca, tako v primerih z izraženim vršilcem (»od vas«, »od Nemcev«, »od časa« v spodnjih zgledih), kjer bi bila v italijanščini uporabljena konstrukcija s predlogom »da« (npr. »da voi [non accettata]«, »[catturato] dai tedeschi«, »[incondizionata] dal tempo«), kot v primerih brez izraženega vršilca, kjer bi v italijanščini stala oblika golega preteklega deležnika (enako kot pri obliki »gledana« v zgledu (18)).

- (18) »[...] Dejansko [...] je bila konfinirana že prej. Konfinirana psihološko od vašega rasizma! Konfinirana kot Slovenka, ki se ni dala asimilirati kakor vi in zato **od vas** nesprejeta. Konfinirana kot neasimiliranka, **gledana** z neko milostno toleranco kot folklorna referenca, ki je lahko privabljala v hišo pršut in vino, feji!« (CCZ, 61)
- (19) Gospodar Matevž **je bil** med okupacijo **zajet od Nemcev** kot partizanski kurir in ustreljen. (CCZ, 99)
- (20) To je ključ čistega, resničnega, dobrega, lepega, prihodnostnega, neskončnega. Božjega. Ta ključ ostaja **nepogojen od časa**, kakor ostaja **od njega nepogojena** svetost. Ostaja brez zelenega volka in rje, svež od božje kovnice. (PP, 7)

Nekoliko drugačno pasivno strukturo najdemo v naslednjem zgledu, kjer lahko predpostavljamo italijanski model »*estraneo alla propria parrocchia*«, medtem ko bi v standardni slovenščini pričakovali npr. »odtujen od domače župnije« ali tudi kakšno drugačno ubeseditev (npr. »ki v srcu ni več čutil, da bi pripadal domači župniji« ipd.):

- (21) Trinajst let pozneje je Prašnikar, tedaj župnik v Olimju, pridigal na novi maši, ki jo je Slomšek, srčno že **odtujen domači župniji**, pel v tamkajšnji cerkvi. (PP, 15)

Kar zadeva rabo glagolskih oblik, v Rebulovih besedilih najdemo številne pojavitve deležja na -aje, -oč in -eč kot neosebne oblike, ki je po funkciji zelo podobno italijanskemu gerundiju. V standardni slovenščini bi bila običajna raba osebne glagolske oblike, npr. v zgledu (22) »[...] je rekel, medtem ko je z roko tehtal tipkopis«, v zgledih (23) in (24) pa npr. »[...] si je prižgal cigareto in rekel [...]« in »[...] je rekel in vstal«:

- (22) V zapisniku zaslišanja, ki sem ga imel v Breznu, je bil moj primer orisan v najohlapnejšem možnem okviru, je rekel, **tehtaje** z roko tipkopis. (CCZ, 202)
- (23) Med mamó, očetom in Giuliano se je začelo nekakšno očitajoče obračunavanje, a nadglasil ga je Venanzio, ki je **prižigaje si cigareto** rekel: [...] (CCZ, 62)
- (24) Nato naju je, brisaje si roke v cunjo, popeljal v župnišče. (CCZ, 86)
– »Tega vprašanja si zaenkrat ne zastavljam,« sem odgovoril. [...]
»Pa si ga *mortalis homo* mora zastavljati,« je rekel **vstajaje**.

V zgledih (25) in (26) bi v standardni slovenščini namesto deležja na -oč in na -eč prav tako pričakovali osebni obliki, denimo »[...] je rekel in pokazal [...]« in »[...] je prišel plečatež s pištolo za pasom, ki je nosil dva stola«:

- (25) »[...] Vidiš, s kakšnim veseljem proslavljajo konec svojega smrtnega sovražnika!« je rekel, **kazoč** na vrtnčasto preletavanje lastovk. (CCZ, 106)
- (26) Za njo je prišel plečatež s pištolo za pasom, **noseč** dva stola. (CZZ, 139)

Raba deležnika kot pregibne oblike pa je v besedilih zamejskih avtorjev lahko motivirana v italijanskem sedanjiškem participu. Tako bi lahko v naslednjem zgledu za zvezo »z začenjajočo se osivelostjo in začenjajočo se plešo« lahko postavili italijanski vzorec »con un incipiente grigiore e un'incipiente calvizie«:

- (27) Pa jih je kazal že kakih petdeset, z **začenjajočo se** osivelostjo in **začenjajočo se** plešo. (CCZ, 151)

Na rabo italijanskega futura pa spominja atipična pojavitev slovenskega prihodnjika v temle zgledu:

- (28) »Kakšen poklic bi mi prisodili?« sem rekel.
»Profesor niste!«
»Zdravnik?«
»Dvomim,« je dahnilo iz zelenja onkraj mize.
»Hm.«
»Potem **boste** inženir.«
»Recimo. Kakšne stroke? [...]« (DG, 123)

Gre za prihodnjik, ki je po analogiji z eno od vlog italijanskega futura, uporabljen v funkciji ugibanja oz. verjetnosti. Ta funkcija je mogoča tudi pri slovenskem prihodnjiku, a v razmeroma omejenem naboru situacij kot npr. v zamišljenem dialogu, kjer lahko na vprašanje »Koliko je ura?« dobimo povsem idiomatičen odgovor »Pet bo.« ipd. Toda v kontekstu, kakršen je gornji, bi prihodnjik razumemo zgolj v smislu zadobnosti glede na točko izrekanja, torej kot »pravi« prihodnjik, ne pa v funkciji izražanja verjetnosti v sočasnosti.

Iz italijanske anaforične strukture z vezalnim veznikom *e* in z nikalnico *non* pa izhaja najbrž raba zveze »in ni«. V italijanščini je povsem običajna in se lahko nanaša na različne vrste povedka in povedkovega določila, npr. v kontekstih z dvema povedkoma, polnim in eliptično zanikanim kot v zgledu (29), ali na primer na povedkova določila, kot je »era stanco e non« (»hkrati je bil in ni bil utrujen«). V tem zgledu lahko predpostavljamo italijanski vzorec, kot je »Il ragazzo [...] cominciava ad afferrare e non«:

- (29) Fant, zmerom zaposlen z nosom, je poprijemal **in ni**. (CCZ, 36)

Tudi v naslednjem zgledu je mogoče opaziti odsev italijanskega vzorca. V slovenščini je uvaljalno-povzemalni anaforični kazalni zaimsek namreč srednjega spola, v italijanščini pa se ujema z referentom kot v naslednji povedi, kjer bi v standardni slovenščini pričakovali »Kri, to je zame voda [...]«, medtem ko bi se italijanska poved glasila »Il sangue, questo/quello è per me acqua [...]«:

(30) »**Kri, ta je** zame voda,« je rekla Erna z zaničevanjem [...]. (CCZ, 62)

V besedilih Alojza Rebulca na več mestih najdemo realizacije besednega reda, ki so tipično italijanske. Značilnosti Rebulovega besednega reda bi si zaslužile posebno razpravo, zato naj bo tukaj naveden samo drobec. V zgledu (31) se pojavlja prehodni glagol »povedati«, ki ga dopolnjuje predmet »kaj«. V italijanščini je v tovrstnih zgradbah s prehodnim glagolom in z nedoločnim zaimkom, kot je *qualcosa* (,kaj', ,nekaj'), nedoločni zaimsek pogosto na zadnjem mestu v stavku (npr. »Del resto, anche la mamma può dirti qualcosa.«), medtem ko je v slovenščini na zadnjem mestu običajno glagol ali osebek, recimo: (»Sicer pa ti lahko še kaj pove mama.«/»Sicer pa ti lahko še mama kaj pove.«):

(31) »[...] Manjka samo še to, da ji priskočiš še ti s svojim slovenofilstvom. Sicer pa ti lahko pove še mama kaj.« (CCZ, 55)

Podobno kot besedni red bi bil vreden posebne raziskave tudi Rebulov nominalni slog, ki verjetno vsaj deloma izhaja iz italijanskih vzorcev kot v temle zgledu, kjer lahko predpostavljamo italijansko strukturo, kot je: »Lui stesso eccellente oratore, esercitava gli studenti nell'arte retorica, attento alla postura e alla pronuncia.«), medtem ko bi bila v standardni slovenščini verjetno običajnejša bolj glagolska poved (npr. »Kot dober govornik je vadil dijake v retorični umetnosti in bil pri tem pozoren na držo in izgovorjavo.«:

(32) **Sam dober govornik**, je vadil dijake v retorični umetnosti, pozoren na držo in izgovorjavo. (PP, 23)

Glede na to, da hibridne oblike, kakršne so bile predstavljene v gornjih zgledih, niso zelo vidne, saj pri njih pogosto ne gre za vnašanje italijanskega gradiva v izvirni obliki ali vsaj v takšni, ki bila v zapisu prepoznavna kot italijanska – kot se sicer dogaja npr. pri uporabi posameznih italijanskih izrazov, citatnih besed, navedkov in podobnega –, lahko v tovrstnih primerih govorimo o latentni hibridizaciji.¹³

¹³ Prim. Deganutti, »Literary Multilingualism«. Avtorica se osredotoča na t. i. »latentne prakse« literarne večjezičnosti, ki jih lahko prepoznajo samo tisti, ki poznajo oba jezika (oz. več), katerih stik se kaže v danem besedilu.

Slovenska jezikoslovna tradicija je vajena na takšno rabo gledati prejkone kot na nerodnost, »napako«, odklon od norme. Dejansko pa so tovrstne značilnosti književnih besedil nekaj, kar je pomembno, vredno upoštevanja in kar kaže na to, da je standardna oz. knjižna slovenščina dejansko pluricentričen jezik,¹⁴ se pravi jezik, ki je razsrediščen, ki ima torej več centrov, in eden takih je zagotovo Trst oz. zahodno zamejstvo, pri čemer izraz »zamejstvo« uporabljam povsem nevtrarno, kot oznako za etnični prostor, ki je od osrednjega ločen z državni mejo, kar ima občutne posledice tudi za rabo jezika.¹⁵

3. Jezikovna hibridnost: širši okvir

Čeprav s pomembnimi razlikami so elementi jezikovne rabe, kakršni so prisotni v Rebulovi prozi, nasploh značilni za veliko večino slovenskih zamejskih književnikov, npr. pri Borisu Pahorju, Dušanu Jelinčiču, Mariju Čuku, pa tudi v drugih, neliterarnih besedilih zamejskih avtorjev. Podobne lastnosti se pojavljajo tudi v besedilih številnih drugih slovenskih in neslovenskih pisateljev, ki izhajajo iz dvo- ali večjezičnih okolij, kot sta denimo v koroški književnosti Florjan Lipuš in Maja Haderlap. Med mnogimi tujimi jezikovno (in kulturno) hibridnimi avtorji naj bosta omenjena samo dva, in sicer Itala Sveva, Tržačana, ki se je formiral v izrazito večjezičnem okolju, v katerem je imela pomembno vlogo nemščina, in čigar italijanščina kaže v marsičem odklone od standardnega jezika. Stališče, da je njegova italijanščina z vidika jezikovnega standarda nenavadna ali celo »slaba«, je med raziskovalci razširjeno in sprejeto,¹⁶ toda ne nujno kot nekaj negativnega, temveč kot značilnost, ki lahko pripomore k premikanju meja jezikovne korektnosti, sprejemljivosti, izrazne in estetske potencialnosti.¹⁷ Za podobno jezikovno hibridnega pisatelja velja tudi Franz Kafka. Ustvarjal je v nemščini, ki naj bi se ji poznalo, da je – čeprav je bila v takratni Pragi večinski jezik – vraščena v okolje, ki je bilo jezikovno mešano.¹⁸ Poleg teh dveh srednjeevropskih, kanoničnih avtorjev lahko na različnih koncih sveta, v književnostih, pisanih v različnih jezikih, najdemo zares veliko avtorjev – kanoničnih in obrobnih, sodobnih in starejših – ki izhajajo iz dvo- ali večjezičnih oz. večkulturnih, pogosto postkolonialnih (lahko pa tudi izseljenskih¹⁹) okolij in ki

¹⁴ Prim. Clyne, *Pluricentric Languages*.

¹⁵ O tem, da državna meja med posameznimi različicami danega jezika ustvarja več kot zgolj običajno jezikovno variantnost, prepričljivo piše avstrijsko-kanadski jezikoslovec Stefan Dollinger v: Dollinger, *The pluricentricity Debate*, 54–58, 108–10.

¹⁶ Gl. npr. Catenazzi, *L'italiano di Svevo*.

¹⁷ Trifone, »La sindrome di Svevo«.

¹⁸ O značilnostih Kafkovega jezika s stališča večjezičnosti gl. npr. Kramsch, »Multilingual, like Franz Kafka«, in MacLeod, »Displaced Vernaculars«.

¹⁹ Vprašanje jezika v literarnem ustvarjanju v izseljenskem okolju gl. npr. Dagnino, »Breaking the Linguistic Minority Complex«, in Comberiati/Pisanelli, *Scrivere tra le lingue*.

s svojo jezikovno rabo eksplicitno odražajo hibridnost teh ambientov. Spomnimo naj na avtorje, kot so frankofoni Léopold Senghor, Aimé Césaire, Ahmadou Kourouma in Assia Djebar ter anglofoni Ken Saro-Wiva, Wole Soyinka, Derek Walcott, Salman Rushdie. Med nemško pišočimi avtorji naj omenimo Namibijca Gisellerja W. Hoffmanna, med luzofonimi pa mozambiškega pisatelja Mia Couto.

Jezik vseh omenjenih avtorjev kaže podobne hibridne značilnosti, ki deloma reproducirajo rabo jezika v mešanih okoljih, iz katerih ti pisatelji izhajajo, deloma pa gre za idiosinkratične, v dvo- ali večjezičnosti in večkulturnosti konkretnih okolij utemeljene jezikovne kreacije.

Jezikovna, kulturna in zgodovinska situacija na Tržaškem je seveda precej drugačna od nakazanih postkolonialnih situacij, med drugim tudi zato, ker se slovenska zamejska književnost razvija v prostoru, ki teritorialno ni ločen od osrednjega prostora slovenske književnosti. Vendar podobno kot za postkolonialne književnosti tudi za mnoge književnosti evropskih jezikovnih manjšin, vključno s slovensko zamejsko književnostjo, velja, da so spricho geografske perifernosti obrobne tudi v jezikovnem pogledu in da se v večji ali manjši meri napajajo iz jezikovno in kulturno hibridnega okolja, kar se manifestira tudi v jezikovnih značilnostih besedil. Za razumevanje (in za sprejemanje) slovenske zamejske književnosti je bistveno, da nastaja v okoljih, kjer je slovenščina v sociolingvističnem pogledu nedominanten jezik, kar pomeni, da je denimo tržaški ambient tudi jezikovno zelo drugačen od osrednjega slovenskega prostora. Na slovenski zahodni meji smo priča jezikovnemu in kulturnemu sobivanju, ki je starodavno, globoko, skozi zgodovino v mnogočem težavno in ki je v tam živečem prebivalstvu pomembno prispevalo k oblikovanju posebne identitete, ki je tudi na ravni jezika drugačna od osrednje oz. »matične«. Ta identiteta se odraža na mnogotere načine, in v najrazličnejših situacijah – od spontane govorne produkcije najširšega spektra govorcev do jezikovne uresničitve v klasičnih literarnih besedilih, kot so Rebulova, ki so nespregljivi del slovenskega književnega kanona.

4. Zaključna misel

Alojz Rebula je v svojih besedilih (nevedé) pokazal, da je razsrediščenost nekaj, kar slovenščino bogati in širi njene meje. Avtorji, kakršen je Rebula, nas spodbujajo k razmisleku in k revidiranju stališča o tem, kaj je slovenska književnost, do kod sega, do kakšne mere je – podobno kot ostale razvite evropske književnosti – enojezična in enokultura in kaj zanjo pomeni jezikovna in kulturna polifoničnost kot ireduktibilna danost.²⁰ Obenem so besedila zamejskih avtorjev, kot je Alojz

²⁰ V zadnjih letih vprašanje večjezičnosti nekoliko močneje vstopa tudi v razpravljanje o slovenski književnosti. Gl. Koron/Leben, *Literarna večjezičnost*.

Rebula, tudi odličen izziv za razmislek o raznolikosti slovenščine kot močnega, sodobnega jezika z več središči in morda več standardi, kakršni so številni drugi evropski jeziki, pri katerih si jedro in periferija nista v odnosu nasprotja, temveč komplementarnosti.

Bibliografija

Alojz Rebula

Senčni ples. Ljubljana: Slovenska matica, 1960.

Previsna leta: Dnevnik 1974–1975–1976. Trst: Mladika, 1996.

Nokturno za Primorsko. Celje/Trst: Mohorjeva družba/Mladika, 2004.

Pred poslednjim dnevom. Trst: Mladika, 2013.

Divji golob. Celje: Mohorjeva družba, 1972.

Pastir prihodnosti: lik Antona Martina Slomška. Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Cesta s cipreso in zvezdo. Trst: Mladika, 1998.

Dnevniški zapisi. Ljubljana: Slovenska matica, 2024.

Bakhtin, M. M. *The Dialogic Imagination*. Prev. Caryl Emerson in Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 1981.

Bufon, Milan. *Tržaški Slovenci: zgodba nekoč največje slovenske urbane skupnosti*. Ljubljana/Koper/Trst: Slovenska matica/Annales/Založništvo tržaškega tiska, 2023.

Catenazzi, Flavio. *L'italiano di Svevo*. Firenze: Olschi, 1994.

Cergol, Jadranka. »Odnos do (slovenskega) jezika v literarnih delih Slovencev v Italiji«. V: *Slovenščina v Italiji*, ur. Matejka Grgič, 101–119. Ljubljana/Trst: Založba Univerze v Ljubljani/SLORI, 2024.

Clyne, Michael, ur. *Pluricentric Languages: Differing Norms in Differing Nations*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1992.

Comberiati, Daniele/Flaiano Pisanelli, ur. *Scrivere tra le lingue: Migrazione, bilinguismo, plurilinguismo e poetiche della frontiera nell'Italia contemporanea (1980–2015)*. Roma: Aracne, 2017.

Dagnino, Arianna. »Breaking the Linguistic Minority Complex through Creative Writing and Self-Translation«. *TTR* 32 št. 2 (2019): 107–129.

Deganutti, Marianna. »Literary Multilingualism: exploring latent practices«. *Textual practices* 38, št. 4 (2024): 594–613.

Dollinger, Stefan. *The Pluricentricity Debate: On Austrian German and other Germanic Standard Varieties*. London/New York: Routledge, 2019.

Jurić Pahor, Marija. »Transkulturacija in kulturna hibridnost: dva ključna pojma postkolonialnih študijev kot izziv za proučevanje nacionalnih in etničnih identitet«. *Razprave in gradivo* 69 (2012), 36–65.

Klabjan, Borut. »Erecting fascism: Nationalism, identity, and space in Trieste in the first half of the twentieth century«. *Nationalities Papers* 46, št. 6 (2018): 1–18.

Koron, Alenka/Andreas Leben, ur. *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2020.

Kramsch, Claire. »Multilingual, like Franz Kafka«. *International Journal of Multilingualism* 5 št. 4 (2008): 316–332.

Leperlier, Tristan. »Plurilingual literary spaces«. *Francosphères* 10, št. 2 (2021): 185–203.

MacLeod, Catriona. »Displaced Vernaculars: Edwin and Willa Muir, Kafka, and the Languages of Modernism«. *The Germanic Review* 93 (2018): 48–57.

Ngũgĩ, wa Thiong'o. *Decolonizing Language and Other Revolutionary Ideas*. London: Allen Lane, 2025.

- Ožbot, Martina. »‘Vipavska dolina je mrgolela vojaštva’: romanski jezikovni elementi v Rebulovem *Nokturnu za Primorsko*«. V: *Rebulov zbornik*, ur. Lojzka Bratuž, 103–109. Trst/Gorica/Videm: Mladika/Mohorjeva družba/Slavistično društvo Trst – Gorica – Videm, 2005.
- Ožbot, Martina. »Alojz Rebula in tržaška književnost: na prepihu jezika«. V: *Rebulov zbornik 2*, ur. Marija Pirjevec, 77–96. Trst/Gorica/Videm: Mladika/Slavistično društvo, 2015.
- Skubic, Mitja. »Interferenze linguistiche sintattico-semantiche slavo-romanze sui territori limitrofi: La lingua di Alojz Rebula«. *Incontri linguistici* 10 (1985): 89–103.
- Trifone, Pietro. »La sindrome di Svevo: non sapere l’italiano«. V: isti, *Malalingua. L’italiano scorretto da Dante a oggi*, 111–124. Bologna: il Mulino, 2007.
- Zakrajšek, Katja. »Postkolonialni dialogi«. *Primerjalna književnost* 30, št. 2 (2007): 19–34.

Povzetek

Alojz Rebula je nesporno pisatelj, čigar besedila sodijo v slovenski literarni kanon, znotraj katerega pa je v jezikovnem pogledu atipičen besedni umetnik. Glede na njegovo biografsko ozadje to ni presenetljivo, saj je odraščal v okolju, ki je bilo slovensko zgolj v omejenem obsegu. Na Tržaškem je po prvi svetovni vojni v javnem življenju izrazito prevladovala italijanščina, ki jo je nato še dodatno utrjeval fašistični režim. Slovenščina je bila tako večinoma odrinjena v območje zasebnosti. V takšnih okoliščinah je Rebulovo šolanje potekalo v italijanščini, knjižna slovenščina pa je bila zanj nekakšen »tuji« jeziki, ki ga je osvojil šele po vojni, v času študija klasične filologije na ljubljanski univerzi.

Rebulova vraščenost v zamejski prostor in močna navzočnost italijanskega jezika v njegovi jezikovni biografiji se odražata tudi v jezikovnih posebnostih njegovih besedil ne glede na žanr. Prispevek obravnava nekaj značilnosti Rebulove jezikovne rabe (s posebnim ozirom na njegove romane *Divji golob*, *Pastir prihodnosti* in *Cesta s cipreso in zvezdo*), ki po vsej verjetnosti izhajajo iz naravne pogojenosti pisateljevega jezika z njegovim domačim okoljem na Tržaškem, v katerem skozi stoletja tesno sobivata oba jezika, slovenščina in italijanščina, ter njune krajevne razlike. To ima pomembne konsekvence za Rebulovo »osebno slovnico in slovar«, kot je pogosto pri piscih, ki izhajajo iz dvo- ali večjezičnih okolij. V prispevku so nakazane morebitne vzporednice z nekaterimi avtorji iz podobnih okolij, zastavljeno pa je tudi vprašanje o razmerju med literarnim kanonom in jezikovno neortodoksnostjo.